

І. В. Басиста
доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри
кримінально-правових дисциплін та оперативно-розшукової
діяльності

Прикарпатський факультет Національної академії внутрішніх справ

В. І. Оперук
кандидат юридичних наук,
науковий співробітник докторантури та ад'юнктури

Національна академія внутрішніх справ

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ЗАЛУЧЕННЯ СПЕЦІАЛІСТІВ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ПРИЗНАЧЕННЯ ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

На основі аналізу судово-слідчої практики розслідування кримінальних проваджень окремих категорій, показано роль спеціаліста в певній галузі знань, зокрема судового медика. Зазначені окремі проблеми призначення судово-медичних експертиз, їх роль в розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень.

Конституція України проголошує, що людина, її життя, здоров'я, честь та гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю та передбачає захист прав і свобод кожного громадянина [1]. На сучасному етапі реалізація цих положень в державі потребує вирішення великої кількості різноманітних проблем, однією з яких є протидія злочинності. Успіх цієї діяльності значною мірою залежить від теоретичних розробок протидії окремим видам злочинності та ефективної діяльності правоохоронних органів у боротьбі з тяжкими та особливо тяжкими злочинами.

Саме завдяки розвитку прикладних наук, до яких відноситься криміналістика, вдається вирішувати завдання, що стоять перед правоохоронними органами. Процес розслідування — це, перш за все, пізнання об'єктивної дійсності, який відбувається в соціальному середовищі певними суб'єктами. Також не можна уявити сучасне розслідування без використання новітніх досягнень науково-технічного прогресу та розроблених на їх основі науково-технічних засобів. Зазначена проблема досліджувалась у працях таких вчених, як А.Ф. Во-

лобуєв, В.І. Галаган, В.Г. Гончаренко, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, Є.Г. Коваленко, В.О. Коновалова, М.В. Костицький, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, Г.А. Матусовський, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, П.В. Цимбал, В.Ю. Шепітько та інших науковців. Розглянемо деякі окремі проблеми залучення спеціалістів під час досудового розслідування та призначення експертних досліджень, на основі аналізу чинного законодавства, наукової літератури, судово-слідчої практики тощо.

Розслідування злочинів — це процес одержання, накопичення, аналізу доказів, їх використання для вирішення завдань кримінального провадження. Цей процес неможливо ефективно здійснювати без застосування спеціальних знань різних наук [2, с. 87].

Необхідність застосування у розслідуванні злочинів спеціальних знань пов'язана з тим, що пізнання події злочину є складним процесом об'єктивної дійсності. Тому розслідування злочину вимагає від слідчого застосування широкого кола суспільних, природничих, математичних і технічних знань.

На підтвердження цього наведемо цитату з праці П.В. Цимбала, з якою цілком погоджуємось: «...саме розвиток науки і техніки постійно розширює можливості слідчого пізнання і уможливорює нині з'ясувати і встановлювати на основі дослідження різноманітних слідів і об'єктів такі питання, які ще вчора здавалися нерозв'язаними. Інакше кажучи, винахідливості і спритності злочинців, помноженими на їх технічні можливості, слід протиставити сучасні методи і засоби боротьби з ними, гарантувавши відповідну організацію експертного забезпечення діяльності органів, що розслідують злочини» [3, с. 7].

Під знаннями у наукознавстві і філософії розуміють системно упорядкований і перевірений суспільно-історичною практикою результат процесу пізнання дійсності в свідомості людини у вигляді уявлень, суджень, понять, теорій, сукупність відомостей з будь-якої галузі, набутих у процесі навчання, дослідження тощо [4, с. 239].

На сучасному етапі розвитку науки криміналістики до спеціальних відносять наукові, технічні й інші, у тому числі криміналістичні, професійні знання, отримані під час навчання і навички, придбані в процесі роботи у певних галузях практичної діяльності, використовувани разом з науково-технічними засобами під час пошуку, виявлення, вилучення і дослідження слідів злочину для одержання доказової та орієнтуючої інформації, необхідної для встановлення істини у кримінальному провадженні.

У кримінальній процесуальній діяльності спеціальні знання використовуються у двох формах: при залученні спеціалістів у ході проведення окремих процесуальних дій та в межах проведення експертизи.

Залучення експерта та проведення судової експертизи — це слідча (розшукова) дія, яка являє собою особливу, передбачену законом форму одержання нових знань, що мають значення для кримінального провадження, за допомогою проведення досліджень особами, які володіють спеціальними знаннями в галузі науки, техніки, мистецтві, ремеслі. Таке залучення експерта регламентується чинним Кримінальним процесуальним кодексом (стаття 243 КПК України), який унормовує, що «...сторона обвинувачення залучає експерта за наявності підстав для проведення експертизи, у тому числі за клопотанням сторони захисту чи потерпілого» [5, с. 543-544].

Сутність експертизи полягає у проведенні досвідченою особою (експертом) за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду на основі її спеціальних пізнань самостійного дослідження, необхідного для з'ясування обставин, які мають значення для кримінального провадження, що знаходить своє відображення у висновку експерта [6, с. 622].

Досить важко в повному обсязі погодитися із тими дослідниками, які стверджують, що експерти залучаються до участі у слідчих (розшукових) діях у випадках: 1) відсутності відповідних знань і навичок у слідчого; 2) недостатнього оволодіння слідчим прийомами й засобами швидкого та доброякісного виконання тієї чи іншої роботи, що потребує спеціальних знань і навичок; 3) необхідності з етичних чи тактичних міркувань доручити виконання певних дій саме спеціалістові; 4) одночасного застосування ряду засобів криміналістичної техніки; 5) необхідності виконання великого обсягу роботи, що потребує спеціальних знань і навичок [7, с. 23-24]. Як на наш погляд, то такий перелік підстав необґрунтовано розширений у порівнянні із унормованими у КПК 1960 року та чинному КПК України. Так як у частині 1 статті 69 КПК передбачено, що експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають

під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань. Отже під час провадження процесуальних дій, окрім проведення експертизи, експерт може залучатися слідчим, прокурором чи судом у якості спеціаліста.

У частинах 1-2 статті 71 КПК закріплено положення про те, що спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду.

Залежно від наявності підстав слідчий, прокурор, суд, виходячи з конкретних обставин провадження і тих питань, на які має відповіді тільки фахівець із певної галузі знань, визначає, яку слід проводити експертизу. Поряд із цим КПК містить норму, яка зобов'язує слідчого або прокурора звернутися до експерта для проведення експертизи. Так, зокрема, в частині 2 статті 242 КПК України зазначається, що «... слідчий або прокурор зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи щодо:

- 1) встановлення причин смерті;
- 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;
- 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;
- 5) встановлення статевої зрілості потерпілої особи в кримінальних провадженнях щодо злочинів, передбачених статтею 155 Кримінального кодексу України [5, с. 539].

Обов'язковість звернення до експерта для проведення експертизи у зазначених вище випадках обумовлена необхідністю доказування тих обставин, без встановлення яких неможливе всебічне та повне розслідування вчиненого кримінального правопорушення. Відсутність у матеріалах кримінального провадження висновку експерта з вищезазначених питань слід розглядати як підставу для

умовиводу про те, що зібрані докази є недостатніми для вирішення кримінального провадження по суті [6, с. 620].

Проведений нами аналіз кримінальних проваджень свідчить про те, що найчастіше слідчий залучає експертів з числа працівників НДЕКЦ при МВС України, які у складі СОГ виїжджають на місце події, де допомагають у проведенні огляду місця події, зокрема у виявленні й фіксації матеріальних джерел інформації.

Слідчі також досить часто залучають спеціалістів до участі в проведенні таких слідчих (розшукових) дій, як повторний огляд місця події, обшук, освідування, проведення слідчого експерименту із підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим. А у випадку, виявлення на місці події трупа, до огляду місця події залучається судово-медичний експерт, який проводить первинний огляд трупа на місці вчинення злочину. Також, судово-медичний експерт шляхом дослідження пошкоджень на тілі та одязі потерпілого може визначити, чи не могли бути нанесені тілесні ушкодження самим потерпілим [8, ст. 211]. Дана обставина має важливе значення при перевірці версій та їх спростуванні.

У практичній діяльності слідчих підрозділів чільне місце займає проблематика відсутності унормованого повноваження в слідчого призначити експертні дослідження, зокрема і судово-медичні, до внесення відомостей до ЄРДР. Виникає логічне запитання про те, що є підставою для кваліфікації протиправних дій, зокрема визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень тощо. На сьогоднішній день такий стан справ потребує свого законодавчого вирішення.

В процесі призначення судово-медичної експертизи живої особи, зокрема потерпілого, слідчий може поставити експерту наступні питання: 1) яка ступінь тяжкості тілесних ушкоджень, заподіяних потерпілому; 2) у якому положенні знаходився потерпілий відносно нападника в момент нанесення йому тілесних ушкоджень; 3) який характер наявних на тілі обстежуваної особи тілесних ушкоджень, чи могли дані ушкодження бути спричинені за обставин, на які вказує потерпілий (підозрюваний, обвинувачений); 4) який механізм виникнення тілесних ушкоджень, яким видом зброї нанесено поранення; 5) чи міг потерпілий сам нанести собі поранення, виходячи з їх характеру та місця розташування; 6) якщо наслідками поранень є смерть, то яка її причина і час, коли вона настала, яке виникнення тих чи інших поранень, послідовність їх нанесення [9].

Як вже відзначалося, частина 2 статті 242 КПК України визнає обов'язкове призначення і проведення судової експертизи для

встановлення причини смерті. З цією метою призначається судово-медична експертиза, об'єктами дослідження якої є труп людини та (або) його частини. Згоди родичів або інших осіб на проведення судово-медичних і патологоанатомічних досліджень трупа закон не вимагає.

Судово-медична експертиза трупів у відділах судово-медичної експертизи трупів, а також судово-медична експертиза на підприємницьких засадах, проводяться згідно із Законом України «Про судову експертизу», КПК, Інструкцією про проведення судово-медичної експертизи, Правилами проведення судово-медичної експертизи (досліджень) трупів у бюро судово-медичної експертизи та затвердженими нормативними документами МОЗ [5, с. 540–541].

Експертиза у відділах судово-медичної експертизи трупів виконується з метою встановлення причини смерті, наявності, характеру і механізму виникнення тілесних ушкоджень, часу настання смерті та вирішення питань, що були поставлені перед експертом, а також вирішення інших питань, які належать до компетенції даного виду судово-медичної експертизи. Експерт не має права визначати рід насильницької смерті, особливу жорстокість позбавлення життя людини й інші обставини, що вимагають правової оцінки та юридичної кваліфікації. Судово-медична експертиза по встановленню причини насильницької смерті проводиться, як правило, одним експертом. У випадках складності й великого обсягу експертного дослідження експертиза, для прикладу ексгумованого трупа, з метою встановлення причини смерті може проводитися двома і більше експертами.

При судово-медичній експертизі трупа можуть вирішуватися наступні питання: 1) який характер та локалізація ушкоджень, що були заподіяні потерпілому; 2) які ушкодження заподіяно за життєво, які посмертно; 3) яка давність заподіяння ушкоджень; 4) ознаки якого ступеня тяжкості мають заподіяні за життєві тілесні ушкодження; 5) у результаті якого виду травматичної дії (предмета) могли утворитися виявлені ушкодження; 6) які властивості мав травмуючий чинник (предмет); 7) чи могли виявлені ушкодження утворитися у результаті дії одного чинника (предмета); 8) якими були місце та напрямок дії травмуючої сили на тіло потерпілого; 9) якою є кількість травмуючих дій та послідовність заподіяння ушкоджень; 10) чи можливе заподіяння ушкоджень власною рукою потерпілого; 11) чи співпадають характер та локалізація ушкоджень на тілі потерпілого з характером та локалізацією ушкоджень на його одязі; 12) який

час настання смерті; 13) чи залишились у потерпілого здатність до активних дій після заподіяння ушкоджень (бігати, ходити, повзати); 14) чи є ознаки активного або пасивного переміщення потерпілого після заподіяння ушкоджень; 15) чи є на трупі ознаки зміни його розташування та пози після настання смерті [10].

Вищезазначений перелік є неостаточний, так як в кожному конкретному випадку, слідчий під час формулювання запитань, які необхідно вирішити експерту під час проведення судово-медичної експертизи, виходить із ситуації яка склалась на місці події та у процесі досудового розслідування.

До компетенції судово-медичного експерта також відноситься встановлення та дослідження крові з метою визначення її групової належності (кров людини, тварини, якщо тварини то якої саме), та її статевої належності, групи та типу. Окрім того, судово-медична експертиза встановлює регіональне походження людської крові (з ротової порожнини, носа, менструальна, з пошкодженої частини тіла, та ін.), та приблизну давність утворення кров'яних слідів. За допомогою судово-медичної експертизи проводиться дослідження і таких речових доказів, як волосся, слина, сперма, зокрема встановлюється групова і статева належність слини та групова належність сперми.

Завдяки проведенню судово-медичної експертизи речових доказів, слідчий може отримати інформацію про знаряддя злочину, зокрема по залишеним на них слідах-нашаруваннях у вигляді волокон одягу потерпілого, його крові, та мікрочастинок пошкоджених органів. Цим же шляхом, використовуючи мікрочастинки, що попали на знаряддя злочину з одягу обвинуваченого, експертиза може встановити належність цієї зброї саме цій особі [11, с. 16].

Також, використанням методу електрографії по невидимим слідам металізації, що залишаються після нанесення удару металевим предметом на одязі чи тілі потерпілого, можна визначити, з якого саме металу виготовлено знаряддя, яким було завдано тілесні ушкодження, та навіть контури цієї зброї.

Отже, підводячи підсумок ми можемо зазначити, що спеціаліст під час розслідування злочинів є обов'язковим учасником СОГ, без якого слідчий не в змозі обійтись як на початкових, так і на подальших етапах розслідування. Вміло та фахово проведений огляд місця події за його участю є запорукою формування належного вихідного матеріалу для подальшого призначення та проведення експертних

досліджень, серед яких чільне місце посідають судово-медичні експертизи.

Список використаних джерел

1. *Конституція України: із змінами, внесеними Законом України від 15.05.2014 № 5-рп /2014 [Електронний ресурс] — Режим доступу:<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>*
2. *Кузьмічов В. С.* Криміналістичний аналіз розслідування злочинів: монографія / *В. С. Кузьмічов.* — К., НАВСУ — НВТ Правник, 2000. — 450 с.
3. *Цимбал П. В.* Совершенствование использования научно-технических достижений в расследовании пре ступлений: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. / *П. В. Цимбал.*— К., 1992. — 25 с.
4. *Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. / уклад.: В. В. Яременко, О. О. Сліпушко.* — К., Аконіт, 2003. — Т. 1. — 926 с.
5. *Кримінальний процесуальний кодекс України: наук. — практ. коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила.* — К.: Юстиніан, 2012. — 1224 с.
6. *Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. коментар: у 2 т. — Х.: Право, 2012. — Т.1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, С. П. Бурдоль та ін. за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пионки, А. В. Портнова.* — 768 с.
7. *Взаимодействие следователя со специалистами экспертно-криминалистических подразделений при производстве расследования: учеб. пособ. / под ред. В. Ф. Статкуса, С. М. Сыркова.* — М., ВНИИ МВД СССР, 1988. — 43 с.
8. *Чурилов С. Н.* Методика расследования преступлений: общие положения / *С. Н. Чурилов.* — М.: ЗАО Юстицинформ, 2009, — 232 с.
9. *Про судову експертизу: закон України від 25 лютого 1994 р. // Відомості Верховної Ради України.* — 1994. — № 28. — Ст. 232.
10. *Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень: затв. наказом Міністра юстиції від 08.01.1998 р. №53/5 зі змінами та доповненнями станом на 10.09.2015 р. // Офіційний вісник України.* — 1998. — № 46. — С. 172.
11. *Колдин В. Я.* Задачи, объекты и этапы судебной идентификации / *В. Я. Колдин // Правоведение.* — 1967. — № 3 — С. 16–17.

ОТДЕЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРИВЛЕЧЕНИЯ СПЕЦИАЛИСТОВ ПРИ ДОСУДЕБНОМ РАССЛЕДОВАНИИ И НАЗНАЧЕНИЯ ЭКСПЕРТНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

*И. В. Басиста
В.И. Оперук*

В данной статье на основе анализа судебно-следственной практики расследования уголовных производств отдельных категорий, показана роль специалиста в определенной области знаний, в частности судебного медика, которого следователь может привлечь к расследованию уголовных правонарушений.

Акцентировано внимание на законодательных положениях о том, что необходимость применения в расследовании преступлений специальных знаний связана с тем, что познание события преступления является сложным процессом объективной действительности. Поэтому расследование преступления требует от следователя применения широкого круга общественных, естественных, математических и технических знаний.

Сущность экспертизы заключается в проведении опытным лицом (экспертом) по обращению стороны уголовного производства или по поручению следователя судьи или суда на основе его специальных познаний самостоятельного исследования, необходимого для выяснения обстоятельств, имеющих значение для уголовного производства, что находит свое отражение в заключении эксперта.

Отсутствие в материалах уголовного производства заключения эксперта по вышеуказанным вопросам, следует рассматривать как основание для умозаключения о том, что собранные доказательства являются недостаточными для решения уголовного производства по существу.

Также в статье отмечены отдельные проблемы назначения экспертных исследований, в частности судебно-медицинских экспертиз, их роль в раскрытии и расследовании уголовных правонарушений.

Так как в практической деятельности следственных подразделений видное место занимает проблематика отсутствия нормированных полномочий у следователя назначать экспертные исследования, в том числе и судебно-медицинские, до внесения сведений в ЕРДР. Возникает логичный вопрос о том, что является основанием для квалификации противоправных действий, в том числе определения степени тяжести телесных повреждений и тому подобное. На сегодняшний день такое положение дел требует своего законодательного решения.

Констатируется, что специалист при расследовании преступлений является обязательным участником следственно-оперативной группы, без которого следователь не в состоянии обойтись как на начальных, так и на последующих этапах расследования. Умело и профессионально проведенный осмотр места происшествия с его участием является залогом формирования надлежащего исходного материала для дальнейшего назначения и проведения экспертных исследований, среди которых видное место занимают судебно-медицинские экспертизы.

SOME PROBLEMS OF INVOLVEMENT IN PROFESSIONAL AND APPOINTMENT PRETRIAL INVESTIGATION OF EXPERT RESEARCH

I. V. Basysta

V. I. Operuk

In this article, based on the analysis of forensic and investigative practice of investigation of criminal production of certain categories, shows the role of the expert in a particular field of knowledge, in particular, the court physician, which the investigator can bring to the investigation of criminal offenses.

The attention to legal provisions that need to apply in the investigation of crimes of expertise related to the fact that knowledge of the circumstances of the crime is a complex process of objective reality. Therefore, investigation of the crime requires the use of a wide range of investigator social, natural, mathematical and technical knowledge.

The essence of the examination is to conduct an experimental person (expert) on the treatment side of the criminal proceedings or at the request of the investigator or trial judge on the basis of his expert knowledge of independent research, necessary to clarify the circumstances relevant to the criminal proceedings, which is reflected in the expert opinion.

The lack of production in the criminal expert conclusion on the above issues, should be considered as the basis for the conclusions that the evidence insufficient to solve the criminal proceedings on the merits.

Also, the article pointed out some problems destination expert studies, in particular forensic examinations, their role in the detection and investigation of criminal offenses.

In practice investigative units occupies a prominent place problematic lack of standardized powers from the investigator to appoint expert studies, including forensic, before making details to single register of pre-trial investigations. There is a logical question that is the basis for the qualification of illegal actions, including determining the severity of injuries and the like. To date, this situation requires its own legislative solution.

Specialist in the investigation of crime is a necessary party to investigative operational group, without which the investigator is unable to manage both the primary and in the subsequent stages of the investigation. Skillfully and professionally conducted examination of the scene with his participation is the key to the formation of the proper starting material for further scheduling and conducting expert studies, among them a prominent place occupied by forensic medical examination.